

Саркісян Марина Суренівна

Народні традиції у монументально-декоративному мистецтві України ХХ ст.

У статті здійснено спробу визначити роль народних традицій у вітчизняному монументально-декоративному мистецтві ХХ ст. Виокремлено основні складові формоутворення монументально-декоративного мистецтва в етнографічному стилі. Наведено конкретні приклади з творчої практики українських митців різних періодів ХХ ст.

Ключові слова: монументально-декоративне мистецтво, архітектура, скульптура, народні традиції, етнографія, фольклор.

Саркісян М.С.

Народные традиции в монументально-декоративном искусстве Украины ХХ в.

В статье предпринята попытка определить роль народных традиций в отечественном монументально-декоративном искусстве ХХ в. Выделены основные составляющие формообразованья монументально-декоративного искусства в этнографическом стиле. Приведены конкретные примеры из творческой практики украинских художников различных периодов ХХ в.

Ключевые слова: монументально-декоративное искусство, архитектура, скульптура, народные традиции, этнография, фольклор.

Sarkisian M.

Folk traditions in monumental and decorative art of Ukraine in XX century

The article makes an attempt to define the role of folk traditions in monumental and decorative art of Ukraine in XX century. It distinguishes the main elements of development of monumental and decorative art in ethnographic style. It gives specific examples from artistic practice of the Ukrainian artists from the different periods in XX century.

Key words: monumental and decorative art, architecture, sculpture, folk traditions, ethnography.

В умовах зростаючої уваги до витоків народного мистецтва та культури дослідження особливостей народних традицій у монументально-декоративному мистецтві України ХХ ст. є досить актуальним питанням мистецтвознавства як у нашій державі, так і за кордоном. Відродження національних традицій, підвищення культурної свідомості населення, а також популяризація народних традицій на загальнодержавному рівні корінним чином впливають на сучасні тенденції художньо-декоративної організації різних галузей життєдіяльності людини, зокрема у сфері монументального мистецтва.

Твори монументально-декоративного мистецтва являють собою важливе першоджерело для розуміння національної історії культури. Вони, крім великого естетичного навантаження, демонструють характеристики певної епохи в історії країни й типові риси світосприймання, притаманні тогочасному суспільству. Вагому роль також відіграють етнонаціональні особливості народу, представники якого є творцями пам'яток мистецтва.

Цей зв'язок полягає у тому, що проблематика даної статті знаходиться на перехресті одразу

кількох наукових дисциплін: мистецтвознавства, історії культури, етнографії та фольклористики.

Варто зазначити, що проблематика розвитку у минулому сторіччі монументально-декоративного мистецтва в Україні не є новою ані для вітчизняної, ані для зарубіжної науки. Серед останніх досліджень, які тим чи іншим чином стосуються цієї теми, варто згадати наукові розробки таких вчених, як Н. Ковпаненко [4], В. Павленко [7], М. Протас [10] та ін.

Не применшуючи значення проведених зазначеними авторами наукових пошуків, зауважимо, що проблематика впливу народних традицій на формотворення монументально-декоративного мистецтва в Україні у ХХ ст. ще недостатньо досліджена в нашій державі, зокрема з позицій мистецтвознавства. Окреслене й визначило актуальність цієї публікації.

Метою статті є дослідження особливостей впливу народних традицій на розвиток монументально-декоративного мистецтва ХХ ст. у нашій країні.

Об'єктом дослідження виступає вплив етно-традицій на формування монументально-декоративного мистецтва. Відповідно предметом

дослідження є історичні особливості використання народних традицій у відповідній галузі мистецтва України впродовж минулого століття.

Монументально-декоративне мистецтво слід розуміти як різновид монументального мистецтва, в якому переважає декоративний початок. Загальновідомо, що ХХ ст. стало періодом, коли монументальний напрям у мистецтві на території України використовувався надзвичайно активно, що пов'язано з потребами суспільства і запитамі державних структур.

Відповідно до визначення, запропонованого дослідником В. Тимофієнком, пам'ятками монументального мистецтва є виконані у минулі історичні періоди високохудожні твори скульптури, живопису, декоративного мистецтва, як пов'язані з архітектурними спорудами, так і самостійні, що характеризують світогляд, естетичні погляди і рівень розвитку культури певної історичної епохи [12, 313].

Монументальне мистецтво завжди звертається до численної колективної аудиторії. Воно виражає провідні соціально-політичні, релігійні або філософські ідеї, а також емоції, які завжди закликають бути сильними. Викладене й зумовлює те, що монументальні твори мають велике суспільне значення, завжди привертають увагу громадян і не можуть залишатися непоміченими. Монументальне мистецтво також може бути пов'язане із державною ідеологією, і якщо вона недемократична, то й мистецтво теж тоталітарне або авторитарне. Власне цей термін може бути повною мірою віднесений до монументально-декоративного мистецтва радянського періоду історії України. Ансамблі такого мистецтва досі можна спостерігати у різних містах нашої держави, зокрема в столиці (ансамбль Музею Великої Вітчизняної війни у Києві та ін.).

Немає жодних сумнівів у тому, що пам'ятки монументально-декоративного мистецтва є однією з важливих сфер духовної культури українського народу. Ці твори характеризуються такими особливостями:

— являють собою частину природного або архітектурного ансамблю;

— мають велику суспільну вагу, звичайно ж, охороняються законом як визначні пам'ятки;

— створені для увічнення пам'яті про осіб і події (меморіальні ансамблі та комплекси, садово-паркові скульптури тощо).

Декоративний компонент монументального мистецтва полягає у використанні живописних чи скульптурних зображень, які мають бути включені до екстер'єру або інтер'єру скульптурних пам'ятників, монументів або архітектурних споруд.

Із певною мірою умовності можна стверджувати, що до пам'яток монументального мистецтва також належать храми й архітектурні споруди

репрезентативного чи меморіального характеру (обеліски, мавзолеї, триумфальні арки, некрополі). Загалом віднесення такого напрямку мистецтва, як зодчество до монументального є досить суперечливим. Також існують різні погляди щодо співвідношення монументальних і декоративних форм оздоблення інтер'єру, зіставлення монументально-декоративного мистецтва з декоративно-прикладним [8; 12; 14].

Загалом фольклорний, народний стиль у монументально-декоративному мистецтві є відносно не затратним, але досить ефективним засобом виявлення незвичності й оригінальності. Він передбачає досить широке застосування декоративних елементів, мета яких — максимально повне вираження культурних, історичних та мовних особливостей певної нації або регіону. За допомогою вказаних засобів у мистецтві вдається створювати унікальний настрій заглиблення у національну культуру й традиції. Зазначений напрям має багато синонімів: етно-стиль, фолк, етника.

Використання елементів народних традицій у монументально-декоративному мистецтві пов'язане з тим, що на межі ХІХ–ХХ ст. на території України активізувався національний рух, який у 1917–1920 рр. переріс у національно-визвольний. Крім того, у тогочасному мистецтві розпочалася трансформація естетичних канонів, з'явився напрям модерну. Вказане відповідним чином позначилося і на монументальних мистецьких пам'ятках тогочасної епохи.

Відображенням наполегливих пошуків українського національного стилю на початку ХХ ст. стала творчість таких видатних митців, як В. Кричевський (архітектура і художнє мистецтво), М. Самокиш і С. Васильківський (живопис). Зокрема, вони спільно працювали над монументально-декоративним оформленням будинку, де було розташоване Полтавське губернське земство. Ця будівля являє собою визначну пам'ятку українського модерну і втілює у собі синтез мистецтв періоду 1903–1908 рр. На сьогодні у зазначеному будинку розташований Обласний краєзнавчий музей Полтавщини.

Серед майстрів монументального малярства перших років ХХ ст. можна назвати І. Їжакевича та групу майстрів Лаврської іконописної майстерні. До їхніх творів, зокрема, належать:

— розписи Трапезної палати та церкви Всіх святих над однією з брам Києво-Печерської лаври (1902–1909 рр.);

— іконостас та розписи Георгіївської церкви у музеї-заповіднику «Козацькі могили» у с. Пляшева Рівненської обл. (1914 р.) [3, 652].

Звичайно, в цих творах досить мало національного колориту, оскільки їхнє створення відбувалося за суворими усталеними канонами іконописної школи.

Досить активно упродовж першої третини ХХ ст. розвивалося національне монументально-декоративне мистецтво на території Західної України. І хоча воно було позначене потужним естетичним впливом західноєвропейських художніх шкіл та естетичних уподобань, пам'ятки зазначеного регіону, насамперед громадські споруди й особняки, характеризувалися потужним національним колоритом.

Зразком вияву народних традицій у Західно-українському регіоні на зламі ХІХ і ХХ ст. є орнаментальне оздоблення споруд палацового ансамблю митрополитів у Чернівцях (1880–1886 рр.). Серед видатних діячів, які займалися такими роботами, варто назвати Т. Копистинського, К. Устияновича, П. Ковжуна, С. Гординського, Л. Петрача, М. Сосенка (Галичина, Волинь), Й. Бокшая, Ю. Вірага, Г. Рошковича (Закарпаття), а також львівського митця П. Холодного, до творів якого належать розписи на фасаді церкви св. Миколая та вітражі для Успенської церкви (1924 р.), стінопис каплиці Святого Духа греко-католицької духовної семінарії й Богословської академії (1927–1929 рр.) [11, 28–33].

У 1911 р. видатним митцем та основоположником українського авангарду в пластиці І. Кавалерідзе був встановлений монумент княгині Ользи в Києві. Зруйнований у більшовицькі часи, цей пам'ятник був відновлений наприкінці 1990-х рр.

Радянська доба ознаменувалася встановленням таких канонів у монументально-декоративному мистецтві, які принципово відрізняли її від попередніх історичних періодів. Водночас було б помилкою стверджувати, що у тогочасному мистецтві на території УРСР був відсутній національний колорит.

Монументальне мистецтво, насамперед скульптура, розглядалося більшовицьким режимом як своєрідна ідеологічна зброя [10, 53]. При цьому нова влада у перші роки свого існування активно вдавалася до руйнування храмів. Таким чином, упродовж 1920–1930-х рр. у радянській Україні була знищена значна частина сакральних пам'яток.

Натомість розпочалася епопея встановлення пам'ятників комуністичним діячам, передусім В. Леніну (окремі з них збереглися на території України досі, проте більшість вже знесена). Серед провідних українських скульпторів того часу слід назвати Ф. Балавенського, Й. Чайкова, Б. Кратка. Звичайно, що в монументах на честь більшовицьких «ідолів» не були використані українські народні традиції.

Монументально-декоративне мистецтво радянської доби, що вже стало історією, досить докладно проаналізоване у відповідних фахових працях. Вважаємо за доцільне наголосити на таких рисах використання народних традицій

у цьому виді мистецтва в період УРСР до 1991 р., як [4, 47]:

— досить активне створення національно орієнтованих пам'яток монументального мистецтва упродовж 1920-х рр. (період українізації). Серед них — пам'ятники видатним українцям, зокрема Г. Сковороді у Лохвиці 1922 р., а також Т. Шевченку (у Ромнах 1918 р., у Полтаві 1925 р., у Сумах 1926 р.);

— синтез монументального живопису, який характеризувався, зокрема, національними традиціями, з новою архітектурою того часу (1920–1930-ті рр.), а саме: музеями, клубами, об'єктами інфраструктури. Проте використання елементів українського національного колориту було припинене у період сталінських репресій, низка видатних вітчизняних митців була репресована, а їхні твори по-варварськи знищені;

— широке використання елементів народних традицій у ході розвитку монументального малярства під час активного містобудування у повоєнний період;

— проведення стилевих змін у монументально-декоративному мистецтві впродовж 1960-х рр., сутність яких, зокрема, полягала у застосуванні нових художніх матеріалів, а також оригінальних прийомів виконання (чітко видно на прикладі декоративного оздоблення Будинку архітекторів у Львові, а також Львівського університету);

— застосування народних формально-пластичних рішень і технік у монументалістиці (вітраж, керамічний рельєф, декоративні композиції з дерева, скла й тканини) впродовж 1970–1980-х рр. Широкі можливості для реалізації цих ідей давав будівельний бум у СРСР, зокрема створення містобудівних комплексів, міських магістралей, рекреаційної та туристської інфраструктури;

— поширення фольклорних мотивів в оздобленні музейних установ історико-етнографічного профілю (Музей книги та друкарства України, 1975 р., Музей історії Запоріжжя на Хортиці, 1983 р.) і метрополітену (Київ, Харків).

При цьому декоративні скульптурні панно й барельєфи у національному стилі тут досить часто поєднувалися з живописом, керамікою тощо.

Звісно, що з часом у незалежній українській державі національні акценти в монументально-декоративному мистецтві вийшли на якісно новий рівень. Виникла ціла низка принципово відмінних від попередньої епохи монументальних творів — пам'ятників героям національно-визвольних змагань, меморіальних позначок з увіковіченням пам'яті борців за незалежність України, меморіальних знаків, присвячених голодомору 1932–1933 рр., а також на місцях поховань борців за незалежність нашої держави, жертв політичних репресій тощо.

Проявом поступового відродження монументальної скульптури на якісно новому рівні в незалежній Україні стало повернення національних видів сакрально-мортирологічних пам'ятників, насамперед різьблених хрестів, так званих фігур. Серед регіонів, де ці хрести встановлені, можна назвати Поділля, Тернопільщину, Івано-Франківщину й Буковину. Таким чином, і у період незалежності Західна Україна вкотре підтвердила свій статус П'ємонту відродження національних традицій, причому навіть у такому досить консервативному виді мистецтва, як монументально-декоративне [10, 195].

На кінець ХХ ст. в Україні зафіксовано значне число пам'яток монументального мистецтва. За оцінкою дослідника В. Чешка, станом на 2005 р. на державному обліку перебувало 5926 таких пам'яток [14, 225]. Проте до цього показника насамперед віднесені об'єкти монументальної скульптури. Тому можна стверджувати, що реальна чисельність пам'яток монументального (у т. ч. монументально-декоративного) мистецтва в Україні є значно більшою.

На нашу думку, чітка грань між суто монументальним і монументально-декоративним мистецтвом відсутня. Пам'ятки власне монументально-декоративного мистецтва можуть не характеризуватися високим ідейним навантаженням, проте вони найчастіше відображають національний колорит. Цей «фольклорний акомпанемент» на прикладі архітектури виражається в оформленні фасадів, стін, перекриттів тощо.

Пам'ятки монументально-декоративного мистецтва, створені на території України впродовж ХХ ст., є цінним джерелом історії нашої держави.

Значну роль в оздобленні вказаних об'єктів відігравав національний чинник, пов'язаний із культурою українського народу, зокрема в її етнографічному вимірі. Починаючи з періоду національного відродження перших десятиліть ХХ ст. цей фактор супроводжував значну частку пам'яток монументально-декоративного мистецтва, споруджених на території нашої держави. У подальшому, впродовж 1920–1980-х рр., був встановлений достатньо жорсткий радянський ідеологічний диктат, проте він не виключав можливості застосування національного колориту.

В окремі періоди, зокрема у 1920-ті рр., захоплення українською національною традицією навіть віталось, у передвоєнний час — засуджувалося і переслідувалося. Разом з тим упродовж практично всього ХХ ст. надзвичайно високий рівень впливу українських народних традицій на монументально-декоративну творчість зберігався на території Західної України (мабуть, у зв'язку з високим рівнем національної свідомості місцевого населення).

Серед цікавих і актуальних напрямів майбутніх досліджень проблематики народних традицій у монументально-декоративному мистецтві нашої країни можна виділити такі:

— виявлення відмінностей впливу національних традицій на пам'ятки монументально-декоративного мистецтва у різних регіонах України;

— співвідношення національного та ідеологічного компонентів у пам'ятках монументально-декоративного мистецтва України радянської доби;

— вивчення досвіду держав Східної Європи в аспекті ставлення до пам'яток монументально-декоративного мистецтва періоду соціалізму.

ДЖЕРЕЛА

1. Головач П.І. Живопис, монументальні роботи, скульптура, графіка: каталог мистецьких робіт / П.І. Головач. — Т. : Підручники і посібники, 2008. — 32 с.
2. Данилов В.П. Монументальне та декоративне мистецтво. Живопис. Графіка : [альбом репродукцій] / В.П. Данилов. — Дніпропетровськ : Ліра, 2008. — 151 с.
3. Ковпаненко Н.Г. Їжакевич Іван Сидорович / Н.Г. Ковпаненко // Енциклопедія історії України. — Т. 3. — К., 2005. — С. 652.
4. Ковпаненко Н.Г. Проблеми висвітлення мистецької спадщини у «Зводі пам'яток історії та культури України» / Н.Г. Ковпаненко. — К. : Інститут історії України НАН України, 2011. — 120 с.
5. Михайло Бойчук та його школа монументального мистецтва: [альбом] / Нац. худож. музей України, Нац. акад. мистецтв України, Фонд сприяння розв. Нац. худож. музею України ; [кер. проекту А. Мельник ; авт. тексту: Л. Ковальська, Н. Присталенко]. — К. : НХМУ, 2010. — 281 с.
6. Монументальне мистецтво у творчості художників Вінниччини. Краса України Поділля: альбом / Вінниця, обл. держ. адміністрація [та ін.] ; упоряд. Гринюк Л.Н.; фото Л. Гринюк [та ін.]. — Вінниця : [Консоль], 2009. — 119 с.
7. Павленко В.М. Проекції національної свідомості в монументальному мистецтві України / В.М. Павленко. — Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. — 180 с.
8. Пам'ятки археології, історії та монументального мистецтва / за заг. ред. Георгія Мокрицького. — Житомир : Волинь, 2009. — 243 с.

9. Пам'ятки архітектури і монументального мистецтва в світлі нових досліджень : тези наук. конф. Національного заповідника «Софія Київська» / Національний заповідник «Софія Київська». — К. : [б.в.], 1996. — 88 с.
10. Протас М.О. Українська скульптура ХХ століття / М.О. Протас. — К. : Інтертехнологія, 2006. — 278 с.
11. Ріпко О. У пошуках страченого минулого: Ретроспектива мистецької культури Львова ХХ ст. / О. Ріпко. — Л. : Каменяр, 1995. — 286 с.
12. Тимофієнко В.І. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття / В.І. Тимофієнко. — К. : Головкивархітектура, 2002. — 472 с.
13. Художники України. Живопис. Графіка. Скульптура. Монументально-декоративне мистецтво. Декоративно-ужиткове мистецтво: творчо-біографічний альбом-довідник / авт.-упоряд. С. Журавель. — К. : Експрес-поліграф, 2008. — 237 с.
14. Чешко В.М. Особливості дослідження та поцінування пам'яток монументального мистецтва / В.М. Чешко // Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. Зошит І. Пам'ятки історії та культури України: Дослідження і збереження. — К. : НДІ пам'яткоохоронних досліджень, 2005. — С. 220–228.